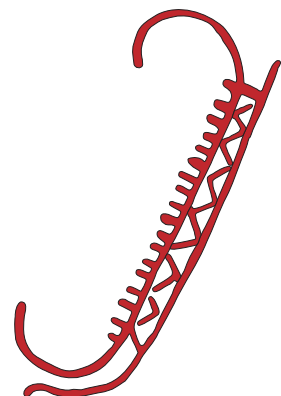
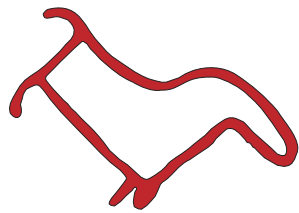

Hällristningarna vid Hästholmen

Rengöring, permanentmålning och dokumentation

RAÄ 21
Västra Tollstad socken
Ödeshögs kommun
Östergötlands län

Sven-Gunnar Broström, BOTARK

Hällristningarna vid Hästholmen

Rengöring, permanentmålning och dokumentation

Innehåll	
Sammanfattning	2
Inledning	4
Två bearbetade stenar funna i åkermark intill berghällar med ristningar (RAÄ 21) vid Hästholmen, Ödeshögs kommun, Ög Titti Fendin	8
Redogörelse över rengöring, imålning och dokumentation av hällristning RAÄ nr 21 i Västra Tollstad socken, Ög Sven-Gunnar Broström	10
Bakgrund	10
Rengöring	10
Ny imålning	10
Dokumentation	10
Äldre beskrivningar av hällristningen	11
Referenser	11
Ny beskrivning av hällristningen, enligt tolkning utförd 2006	11
Beskrivningar av de 10 separata hällristningsförekomsterna	12
Tekniska uppgifter, Ölm	30
Administrativa uppgifter, Botark	30

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

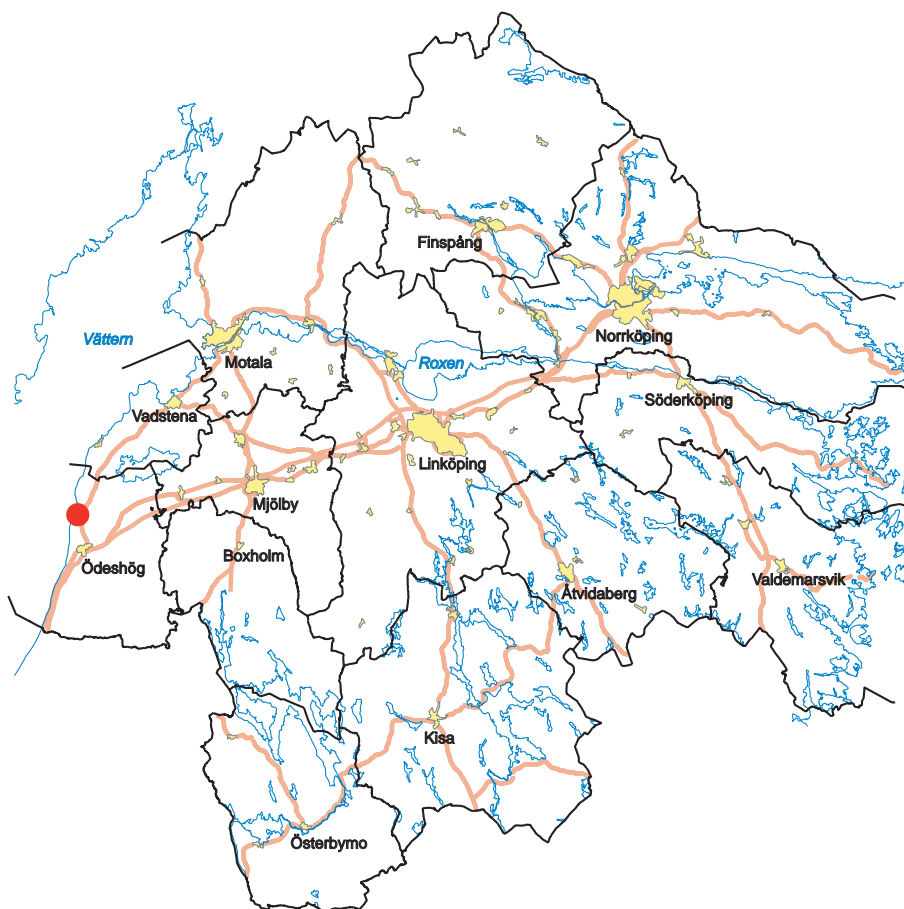
Sammanfattning

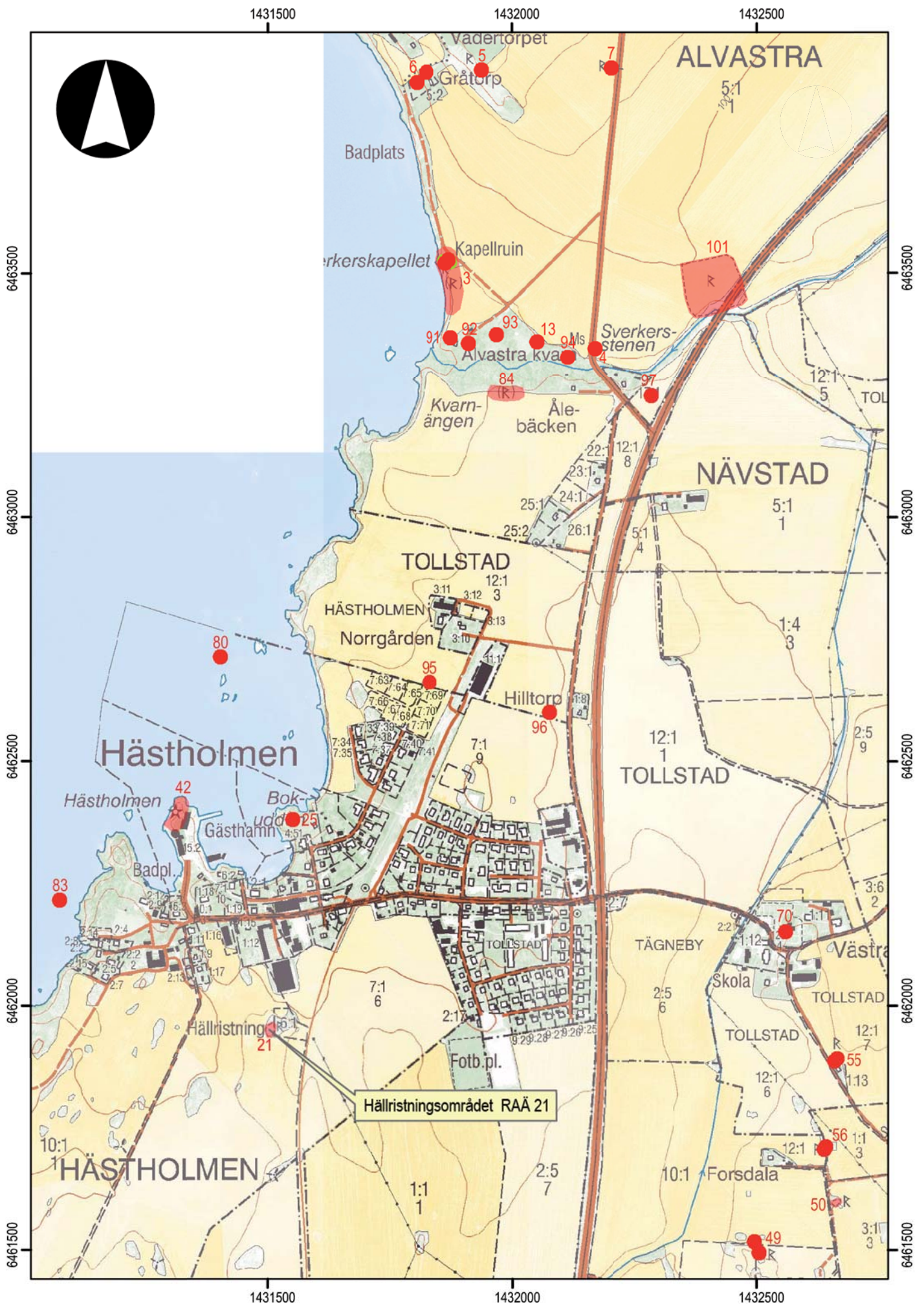
Östergötlands länsmuseum genomförde under sommaren 2006 imålning och dokumentation av hällristningen RAÄ 21 i Hästholmen, Västra Tollstad socken, Ödeshögs kommun, Östergötlands län. Arbetet utfördes av Sven-Gunnar Broström, BOTARK.

Hällristningslokalen RAÄ 21 ligger i södra delen av Hästholmens samhälle. Enligt fornminnesregistret omfattar ristningarna 144 stycken figurer, varav 26 är skepp. Av övriga figurer består 14 av yxor och sju av djur. Det ska enligt registret även finnas en tvåhjulig vagn, en björntass, fyra fördjupningar samt 91 skålgropar (FMR, RAÄ 21, V Tollstad sn). Jämförelser mellan yxbilderna och yxor från bronsåldern har gett en möjlig datering av ristningarna till en tidig del av bronsåldern.

I samband med målningsarbetet fann Sven-Gunnar Broström nya figurer inom hällristningen, bl a skepp och fotsulor. Vissa av figurerna tolkades också om.

Erika Räf
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur Fastighetskartan med hällristningsområdet RAÄ 21 markerat.
Skala 1:10 000. Grafik Emma Karlsson, ÖLM.

Inledning

På initiativ och bekostnad av Östergötlands länsmuseum genomfördes under sommaren 2006 imålning och dokumentation av hällristningen RAÄ 21 i Hästholmen, Västra Tollstad socken, Ödeshögs kommun, Östergötlands län. Arbetet utfördes av Sven-Gunnar Broström, BOTARK.

Hällristningslokalen RAÄ 21, som är en av Östergötlands mest kända, ligger i södra delen av Hästholmens samhälle. Enligt fornminnesregistret omfattar ristningarna 144 stycken figurer, varav 26 är skepp. Av övriga figurer består 14 av yxor och sju av djur. Det ska enligt registret även finnas en tvåhjulig vagn, en björntass, fyra fördjupningar samt 91 skålgropar (FMR, RAÄ 21, V Tollstad sn). Jämförelser mellan yxbilderna och yxor från bronsåldern har gett en möjlig datering av ristningarna till en tidig del av bronsåldern.

I samband med målningsarbetet fann Sven-Gunnar Broström även nya figurer inom hällristningen, bl a skepp och fotsulor. Vissa av figurerna tolkades också om.

Hällristningslokalen har under flera år varit i behov av restaurering. Ristningarna är delvis mycket nötta och utsatta för hårda vindar från Vättern. Vissa av ristningarna riskerar att helt försvinna p g a vittningsskador på hällen. Därför ansåg Östergötlands

länsmuseum att en dokumentation av lämningarna var av största vikt, dels för att hålla skadorna under uppsikt, dels för att underlätta skötseln med imålning i framtiden.

Att ristningarna behöver kontinuerlig vård visar inte minst konditionen hos de år 2006 imålade ristningarna efter vintern 2006/2007. I flera fall hade färgen flagnat och/eller bleknat. Att färgen har flagnat bör bero på att den torkade för fort efter imålningen – sommaren 2006 var en mycket varm sommar. Även äldre lager av ”plastfärg” kan ha orsakat flagningen. Den nya färgen (i form av Falu rödfärg) har inte kunnat fästa på den äldre. I några fall har ristningar varit mer eller mindre vattentäckta under längre eller kortare perioder, varvid figurerna täcks av ett smutslager. Mycket av smutsen härrör sannolikt från jordbruksarbete på den intilliggande åkern. Den torra jorden blåser in över hällarna vid harvning och plöjning. Det stillastående vattnet kan självfallet också påskynda vittringen av hällen.

Den imålning och dokumentation som utfördes under 2006 följs nu upp med en vårdplan för ristningen. Det sker i samarbete mellan Länsstyrelsen i Östergötland och Östergötlands Länsmuseum.

Erika Räf
antikvarie

Figur 3. Hällristningsyta 4 (Broströms uppdelning, se vidare rapport), under rengöring. Till vänster ligger plast och grästorv över hällristningsytor som sprayats med sprit. Foto Mattias Schönbeck, ÖLM.

Figur 4. Hällristningsyta efter rengöring och före imålning. Foto Emma Karlsson, ÖLM.

Figur 5. Birgitta Broström målar i hällristningsyta 1 (Broströms uppdelning, se vidare rapport), augusti 2006. Foto Emma Karlsson, ÖLM.

Figur 6. Hällristningsyta 1 (Broströms uppdelning, se vidare rapport) i april 2007. Spåren av vattnet som runnit över hällristningsdjuren syns tydligt. Foto Erika Räf, ÖLM.

Figur 7. Parti av hällristningsyta 8 (Broströms uppdelning, se vidare rapport), den västligaste gruppen i april 2007. På Nordéns avbildning från 1926 av samma ristningsyta finns fyra skepp. Ett av dem är numera bortvittrat och av ett tredje skepp återstår bara hälften. Vittringsskadan vid skeppen är lagad med cement vid en tidigare restaurering. Foto Erika Räf, ÖLM.

Figur 8. Partier av hållristningsyta 8 (Broströms uppdelning, se vidare rapport) i april 2007. I fotots mittparti syns de under vintern blekta imålningarna av skeppen samt spår av stillastående vatten. Foto Erika Räf, ÖLM.

Figur 9. Sven-Gunnar Broström i arbete på hållristningen vid Hästholmen. Ristningen har ett monumentalt läge vid Vättern. Foto: Emma Karlsson, ÖLM.

Två bearbetade stenar funna i åkermark (X1431516 Y6462027) intill berghällar med ristningar (RAÄ 21) vid Hästholmen, Ödeshögs kommun, Ög

Titti Fendin, antikvarie, Östergötlands länsmuseum

Sten 1 (ÖLMC4356:1): Droppformad, 7,9 x 6,0 cm stor sten av kvartsitliknande bergart med en tydligt bearbetad yta – 3,6 x 3,5 cm stor, relativt plant avsatt med krosspår. Krossytan angränsar till en mer diffust avsatt, lätt konvex, 6,0 x 3,5 cm stor, lätt slipad yta. Slipytan kan förslagsvis ha uppstått då stenen greppats upprepade gånger, det vill säga slipningen har uppstått genom handens nötning mot stenen. Förutom mindre krosspår här och var på stenen finns en 4,0 x 3,2 cm stor rå brottyta på ena långsidan.

Möjlig funktion: Kross/knacksten som kan ha använts för prickhuggningsarbeten.

Sten 2 (ÖLMC4356:2): En 6,5 x 5,3 cm stor sten av grönstensliknande bergart där ungefär halva stenens ytskikt består av hårt vittrat fragmentariskt ytskikt. Resten av stenens yta utgörs av sammanhängande nernötta kross/malytor med viss antydning till åsbildningar.

Möjlig funktion: Förmodad löpare, väl använd och troligen skörbränd.

De två bearbetade stenarna, en väl använd löpare och en kross/knacksten, påträffades i åkermark nedanför ristningshällarna vid Hästholmen. En löpare används tillsammans med en underliggare för krossning och malning av såväl organiskt som oorganiskt material. Under sin användningstid kan en löpare genomgå många stadier av användning då det är mångsidigt redskap med brett bruksfält (Fendin 2006). Löparen vid Hästholmen visar spår av upprepade användning och har dessutom en kraftigt vittrad yta och är dessutom sannolikt skörbränd. Tillsammans spår som kan tyda på att stenen har haft olika bruksområden. Kross/knackstens droppform överensstämmer med så kallade uppfriskningsstenar, särskilda stenar av hård bergart vilka använts till prickhuggning av löparens och underliggarens malytor för att på så sätt göra malningen mer effektiv (Haaland 1995). Den bearbetade plana ytan i stenens avsmalnade ände har en tydligt avsatt krosspårsyta som visar att stenen använts för just prickhuggningsarbete.

Förutom hällristningarna hyser landskapet invid Omberg många lämningar från äldre och yngre bronsåldern som gravar, boplatser och skärvtenshögar (Karlsson & Räf 2006 m ref). Fyndplatsen invid hällarna kan tyda på att de bearbetade stenarna ska

Figur 10. Till vänster sten 1, kross-/knacksten. Till höger sten 2, förmodad löpare. Foto: Lasse Norr, ÖLM.

knytas till ristningarnas bronsålderkontext. Löpare och annan bearbetad sten påträffas relativt ofta i anslutning till ristade berghällar, men hur deras närvaro i detta sammanhang ska tolkas är än så länge oklart (Fendin 2006). Har stenarna använts vid själva ristan- det eller ska de snarare ses i anslutning till aktiviteter som skett i anslutning till hällristningarna? Kan i så fall de olika figurframställningarna, här djur, skepp, skålgropar och yxor, ge vägledning om vilka aktivi- teter det varit frågan om? Eller är det snarare själva framställningen, skapandet, av ristningarna som är det centrala? Såväl skålgropar som malredskap for- mas genom prickhuggning. Skålgroparna påminner dessutom vad gäller deras form, antal och placering på en berghäll – en hel del om så kallade grinding hollows, malgropar, och bedrock mortars, hällmortlar – fasta kross- och malredskap som framställs genom prickhuggning direkt på berghällar eller på stora sten- block. De förekommer enstaka, i rader eller i grupp, och är kända runt om i världen (David 1998, Osborne 1998).

Hällristningar är med all sannolikhet skapade inom ett andligt präglat handlingsscenario där kontakten med det förflutna, samtiden och framtiden varit viktiga (Kaul 1998). Sammanlänkningen av dessa olika världar kan ske genom rituell aktivitet (Olsson 2000:16).

Arkeolog Lasse Bengtsson (2002) menar att en möjlig tolkning av malredskap i en hällristningskon- text är att uppfatta dem som delar i en dryckesof- ferceremoni. Med utgångspunkt från den minoiska kulturens kernoi, malgropar på stenblock, föreslår han att malredskapen använts vid framställning av öl till dryckesoffer. Huruvida de två bearbetade stenarna invid Hästholsristningarna, liksom andra arkeolo- giska malredskapsfynd vid skandinaviska hällrist- ningar, en gång ingått i liknande aktiviteter kan här varken styrkas eller avfärdas utan mer grundläggande undersökningar.

Referenser

- Bengtsson L. 2002. Att gräva ut bilder. I: Goldhan J (red.) *Bilder av bronsålder. Ett seminarium om förhistorisk kommunikation*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 80:37:261-281. Stockholm. Almqvist & Wiksell International.
- David N. 1998. Ethnoarchaeology and Field Archaeology of Grinding at Sukur, Adamawa State, Nigeria. *African Archaeology Review* 15:13-63.
- Fendin 2006. Grinding processes and reproductive metaphors. I: Andrén A, Jennbert K & Raudvere K (red.). *Old Norse religion in long term perspectives. Origins, changes and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*. s. 159-163. Nordic Academic Press.
- Haaland R. 1995. Sedentism, cultivation and plant domestication in the Holocene middle Nile re- gion, *Journal of Field Archaeology* 22:157-174.
- Karlsson E & Räf E. 2006. *Skärvor av sten. Lämning- ar från bronsåldern i Hästholmen*. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2006:13. Linköping.
- Kaul F. 1998. *Ships on bronzes: a study in Bronze Age religion an d iconography*. Band 1, Text. Pub- lications from the National Museum. Studies in Archaeology & History 3:1. Köpenhamn.
- Olsson T. 2000. De rituella fälten i Gwanyebugu. I: Raudvere C (red.). *Religionshistorisk årskrift* 9.
- Osborne R. 1998. The experimental replication of a stone mortar. I Odell G H (red.). *Lithic Techno- logy* volume 23, number 2, fall 1998:116-123.

Redogörelse över rengöring, imålning och dokumentation av hållristning RAÄ nr 21 i Västra Tollstad socken, Östergötland

Sven-Gunnar Broström, Fil Dr H, Botark

Bakgrund

I samband med att Östergötlands länsmuseum utförde en arkeologisk undersökning i Hästholmen observerade arkeologerna från museet att den kända hållristningen där behövde rengöras och målas i på nytt. Ristningen som är en av traktens sevärdheter är skyltad och området vårdas av Ödeshögs kommun. Man ansåg att det därför var viktigt att åtgärda den snarast. Det fanns också ekonomiska möjligheter att utföra arbetet 2006. Med anledning av detta blev undertecknad tillfrågad av länsmuseum om jag kunde åta mig uppdraget att rengöra och permanentmåla ristningen. Efter tillstånd av länsstyrelsen 2006-06-12 kunde arbetet starta i juni 2006.

Hållristningen vid Hästholmen är den största kända i Östergötland utanför Norrköpingsområdet. Den har varit känd sedan 1873 då Nordenskjöld omnämner den för första gången. Ristningen har dokumenterats av Otto Frödin 1911 och av Artur Nordén 1926. På 1960-talet gjorde Göran Burenhult en avbildning av ristningarna i sin doktorsavhandling Götalands hållristningar (1973). Ristningarna har permanentmålats vid flera tillfällen under 1990-talet. I samband med rengöringen 2006 kunde spår av minst tre imålningar konstateras. Underst syns spår av en vit färg. Ovanpå denna finns en orangeröd nyans och överst en mörkröd färg. Den sistnämnda färgen kan vara från den imålning länsmuseum utförde bland annat 1990 vilken är den enda som finns dokumenterad.

Rengöring

Större delen av ristningsytan var innan arbetet startade täckt av lav som var upp till 5 mm tjock. Det innebar att i stort sett alla ristningsfigurer var mer eller mindre dolda av laven. Endast två mindre ytor som tidvis varit vattenöversilade var så pass rena att man kunde se bottenarna på ristningslinjerna. Vissa av de andra figurerna syntes enbart tack vare att den tidigare rödmålningen skyttade genom laven.

Den lav som växte på hållarna var mycket svår att få bort på vanligt sätt. För att inte skada ristningarna genom att använda mekanisk rengöring användes istället teknisk sprit. Detta är en metod som tidigare använts i Norge. Genom det EU-stödda RANE-projektet har metoden även börjat användas vid rengöring av svenska hållristningar. Rengöringsarbetet startade genom att vi valde ut de fem ristningsytor som skulle rengöras först. Ytorna borstades och fuk-

tades först med vatten. Därefter sprayades spriten över hällytan med blomspruta. Sedan täcktes ytan med plastfilm som i sin tur täcktes med grästörv. Den togs från andra delar av hållområdet. Övertäckningen fick sedan ligga kvar ca en månad så att spriten kunde verka ordentligt. När övertäckningen sedan togs bort var laven död och nästan upplöst. Den kunde nu borstas bort med hjälp av vatten och skurborste. Ristningen har rengjorts i tre etapper under sommaren 2006. Den totala hällytan är så stor att endast ytorna med kända ristningsfigurer har kunnat rengöras. Nackdelen med denna form av rengöring är att det blir "ljusa" lavfria fläckar kring ristningsfigurerna. Totalt har ca 30 kvm spritbehandlats och rengjorts. Genom etappindelningen har alltid en större del av ristningen hållits öppen för besökare.

Ny imålning

En tredjedel av figurerna permanentmålades i början av augusti inför visningen på arkeologidagen den 27 augusti. I samband med imålningen gjorde länsmuseumets arkeologer ett studiebesök på hållen. Även Östgöta Correspondentens reporter kom och gjorde ett tidningsreportage. Resten av ristningen rengjordes och målades slutligen vid två tillfällen under september och oktober månader. Färgen som användes är en typ av Falu rödfärg av märket Falu Vapen.

Dokumentation

I samband med att rengöringsarbetet startade fick jag även uppdrag och medel att utföra en ny dokumentation av ristningsfigurerna vid Hästholmen. Efter tillstånd av länsstyrelsen 2006-06-28 kunde dokumentationsarbetet genomföras efterhand som ristningarna tolkades och permanentmålades. De djupa och tydliga figurerna var enkla att tolka och de kunde målas i och dokumenteras utan problem. Däremot var de grunt huggna eller kraftigt vittrade figurerna besvärligare. De studerades därför i olika typer av ljus, dels på dagen med lågt stående sol, dels på kvällen i lamp-sken. Det var vid ett sådant kvällsbesök som de tunna prickhuggna figurerna inom yta 7 syntes första gången i lampans sken. Efter det att alla figurerna tolkats och målats i kalkerade vi dem med vattenfast tuschpenna på 80 x 180 cm stora plastark. På plasten markerade vi också in sprickor och skador samt

lade in skala och norrpil. Plastarken scannades sedan och bearbetades i Photoshop till färdiga digitala avbildningar. De ritades sedan ut i skala 1:10. Den nymålade ristningen har även fotodokumenterats. Slutligen har jag upprättat en ny verbal beskrivning av ristningslokalen som kommer att lämnas in till Riksantikvarieämbetet för komplettering av fornminnesregistret.

Äldre beskrivningar av hållristningen

Varken Frödin (1911), Nordén (1926) eller Burenhult (1973) verkar ha gjort någon verbal sammanställning av ristningens figurinnehåll. De redovisar enbart dokumentationer i form av foton och kalkeringar. Det är troligen först i samband med fornminnesinventeringen som man redovisar ristningens figurantal. Vid fornminnesinventeringens registrering 1981 gjordes följande beskrivning som också är den som redovisas officiellt i FMIS 2006:

Hållristning, 25x15 m (NNÖ-SSV) bestående av 26 skepp, 14 yxor, 7 djurfigurer, 1 ofullständig tvåhjulig vagn?, 1 böjd, rännformig fördjupning, 3 ovala fördjupningar, 1 björntass och 91 skålgropar. Skeppen är 40-160 cm l, de flesta tvålinjiga, två har helt uthugget "båtskrov", en tvålinjig är ofullständig. Flera är tämligen grunt huggna. Yxorna är 16-45 cm l, grunt huggna. Djurfigurerna, i grupp i NÖ är 20-27 cm l, och

relativt djupt huggna. Den ofullständiga tvåhjuliga vagnen(?), belägen i SÖ, är 48x38 cm st och ganska grunt och otydligt huggen. Invid denna är den rännformiga fördjupningen, 53 cm l, 4 cm br och 1 cm dj. De ovala fördjupningarna är 11x45, 12x3 och 14x9 cm st och 0,5-2 cm dj. Björntassen har 4 anslutna tår, är 23 cm l och 11 cm br. Framför tassen ligger en skålgrop. Skålgroparna är 2,5-9 cm diam och 0,25-2 cm dj. Flera är otydliga. I den stora ristningsytan förekommer figurerna i allmänhet i grupper med det största skeppet på avsats i NNV, ca 8m NNV om övriga, och med skålgroparna spridda över hela ytan, dock flera anslutna till de olika grupperna. Flera av grupperna var vid inventeringstillfället vattenöversilade.

Kommentarer:

Den tvåhjuliga vagnen och björntassen är troligen en övertolkning av de två obestämbara figurerna belägna i östra delen av yta 7 (se nedan).

Referenser

- Burenhult G. 1973. *The rockcarvings of Götaland*. Archeologica Lundensia Series in 4 No 8. Lund.
- Nordén A. 1926. *Östergötlands bronsålder*. Henric Carlssons bokförlag. Linköping.

Ny beskrivning av hållristningen, enligt tolkning utförd 2006

HÅLLRISTNINGSSOMRÅDE 25 x 15 m (NNO-SSV) bestående av 10 separata ristningsytor totalt innehållande följande figurer:

RISTNINGSYTA	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Summa
Skepp		2	1	4	1	4	2	13			27
Yxor				5		2	1	6			14
Människofigurer				6				3			9
Djur	5							1			6
Fotsulor				2			1				3
Obestämbara figurer	1			1				4			6
Avlånga fördjupningar								1			1
Fragment	2			5		1	6				14
Skålgropar		6		31	1	18	7	48	11	5	127
Summa figurer	8	8	1	54	2	25	17	76	11	5	207

Tabell 1. Olika ristningsmotiv inom olika ytor.

Beskrivningar av de 10 separata hällristningsförekomsterna

Mitt på åkerimpedimentet och 13 m NV om åkerkant och 30 m SSV om åkerhorn är:

1/ **Hällristning** 0,9 x 0,4 m (Ö-V) bestående av 5 djur, 1 obestämbare figur och 2 fragment.

Djuren är 20-28 cm långa och samtliga fyrbenta. Ett djur är av strecktyp och 4 är konturhuggna.

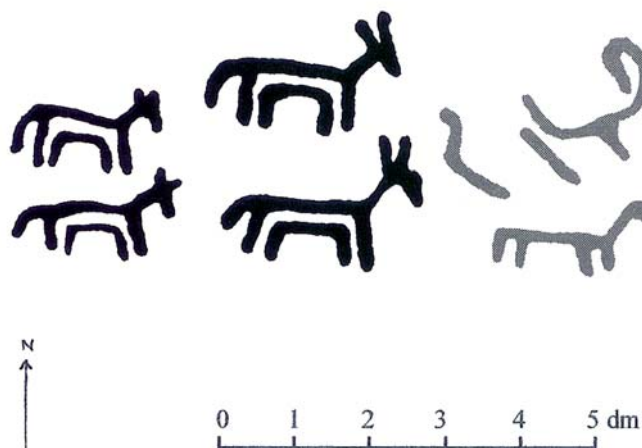
Den obestämbare figuren är 18 x 16 cm.

Fragmenten är 11-15 cm långa.

Ristningsytan är belägen i en hällsvacka. Vid kraftigt regn rinner vatten över ytan från ett intilliggande jordfyllt "hällekar".

De 4 djuren som är konturhuggna är djupt och tydligt inhuggna med en likartad utformning. Det speciella med dessa är att rygglinjen och buklinjen med de två

inre benen består av två ej sammanhängande linjer. Djur med samma utformning är ovanliga men finns bland annat på en liknande djurgrupp vid en ristning i Lofta socken, Kalmar län. Ristningens fjärde djur som är av strecktyp är grundare hugget men ändå tydligt utformat. Ovanför detta finns ett antal ristade linjer som på grund av sin placering logiskt sett borde tillhöra ett sjätte djur i gruppen. På Otto Frödins kalkering samt på ett foto, eventuellt av Nordén, har man ritat in detta sjätte djur men med en från de andra djuren avvikande utformning. Jag har trots noggranna studier av ristningen inte kunnat tolka något djur här. Nordén (1926) redovisar inte heller denna figur i sin publikation. Jag har därför bara redovisat de linjer som ser huggna ut som en obestämbare figur och ett par fragment. Även Burenhult (1973) har fem djur på denna yta (nr 1). Han redovisar även 3 skålgropar men dessa kan ej återfinnas på hällen.

2,5 m SSV om nr 1 är:

2/ **Hällristning** 1,8 x 0,8 m (NNO-SSV) bestående av 2 skepp och 6 skålgropar.

Skeppen är 40-55 cm långa, ett av enkellinjetyper och ett helt uthugget. Båda har bemanningsstreck.

Skålgroparna är 4-7 cm i diameter och 0,5-2 cm djupa.

Ristningsytan är belägen på en närmast plan hällyta mellan två jordfyllda hällekar. Det ena skeppet ligger delvis under vatten vid häftigt regn.

Det helhuggna skeppet är djupt inhugget medan enkellinjeskeppet är något grundare men ändå tydligt. Nordéns (1926) redovisning är identisk med den i denna rapport. Burenhult (1973) (nr 2) redovisar här felaktigt hela 12 skålgropar. Även Frödin har ett par skålgropar i ytans södra del som inte kunnat återfinnas. Han har också ritat in en skeppsliknande figur strax norr om ytan. Den har nu tolkats som en naturbildning.

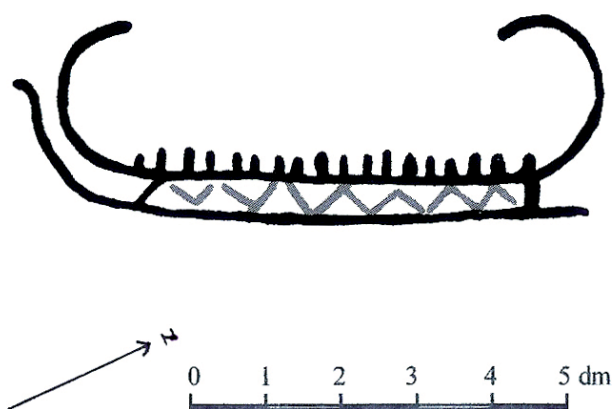
1,5 m SV om nr 2 är:

3/ **Hällristning** 0,8 x 0,3 m (NNO-SSV) bestående av 1 skepp.

Skeppet är 79 cm långt av dubbellinjetypp med bemaningsstreck och krysspantdekorerat skrov.

Ristningen är belägen på en svagt ostsluttande och tämligen slät hällyta.

Skeppet är mycket välgjort och är utan tvekan ristningens till formen elegantaste skeppsbild. Skepp med sådana här krysspant är sällsynta och detta är troligen det enda exemplet från Östergötland. Nordéns (1926) redovisning är identisk med den i denna rapport. Utseendet stämmer i stort sett även med Frödins avbildning. Det som skiljer är aktern där han ritat ett snett tvärstreck som jag nu tolkat som en naturlig spricka. Figuren saknas helt i Burenhults (1973) redovisning.

1,7 m VNV om nr 2 är:

4/ **Hällristning** 4,7 x 2,3 m (NV-SO) bestående av 4 skepp, 6 människofigurer, 2 fotsulor, 5 yxor, 1 obestämbär figur, 5 fragment och 31 skålgropar.

Skeppen är 31-64 cm långa, två är av enkellinjetypp utan bemanningsstreck, ett är av dubbellinjetypp bemannat med tre paddlande människofigurer, ett har helt uthugget skrov och är också bemannat med tre paddlande människofigurer plus två vanliga bemanningsstreck.

Människofigurerna, 8-11 cm långa, är som nämnts ovan placerade i två av skeppen.

Fotsulorna är 25 cm långa och 12-13 cm breda. Båda är konturhuggna varav en med 5 tår. *Yxorna* är 16-45 cm långa. Fyra har rakt skaft och en (den längsta) har ett böjt skaft.

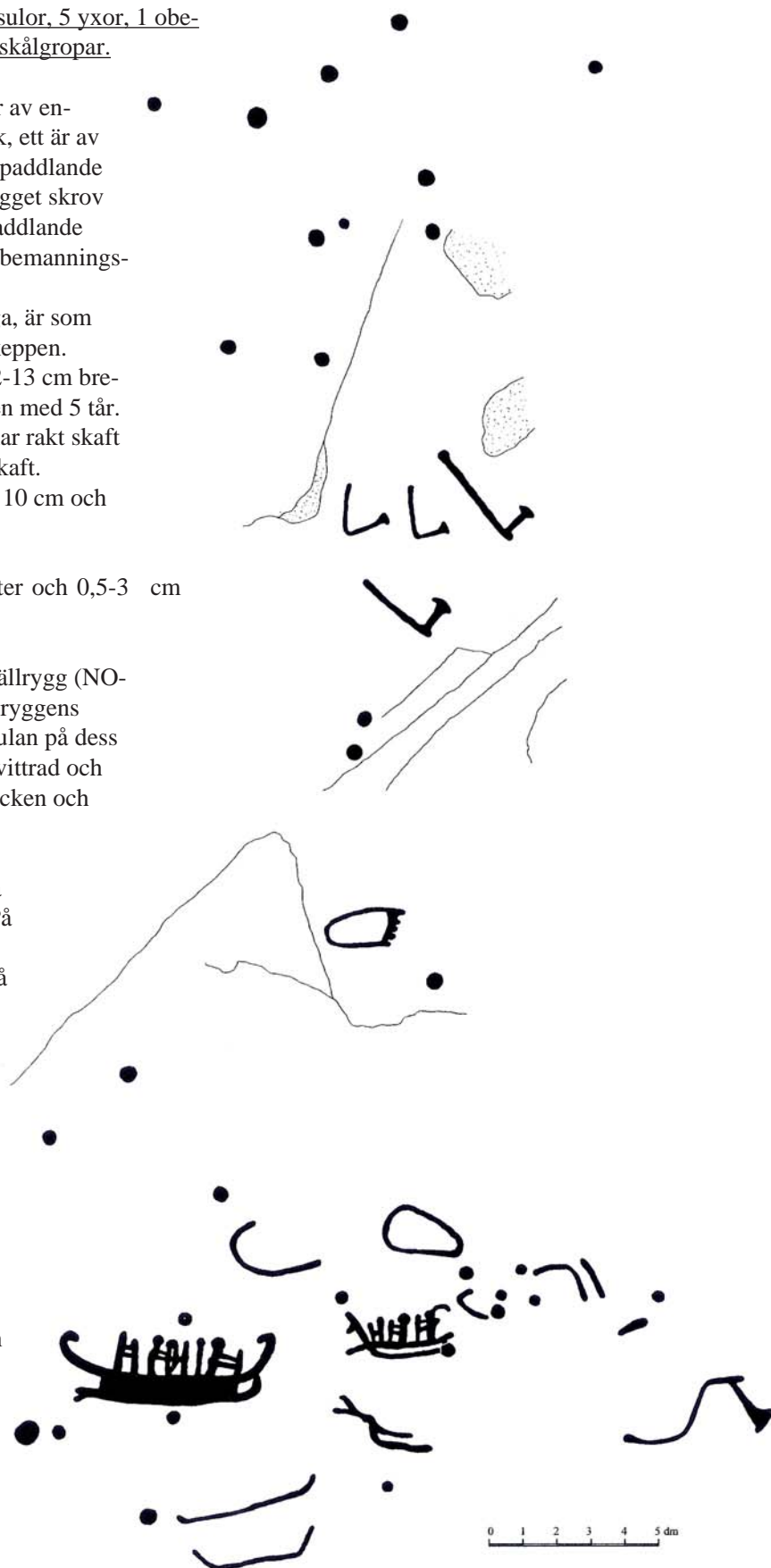
Den obestämbara figuren är 32 x 10 cm och något skeppsliknande.

Fragmenten är 10-28 cm långa.

Skålgroparna är 4-9 cm i diameter och 0,5-3 cm djupa.

Ristningen är belägen på en låg hällrygg (NO-SV). Skeppen och yxan ligger på ryggens SO-sluttning och yxorna och fotsulan på dess nordvästsluttning. Hällens yta är vittrad och delen med yxorna även södersprucken och med delvis helt bortvittrad yta.

Burenhult (1973) redovisar denna ristningsyta i två separata delar. På den ena (nr 4) återfinns de fyra yxorna samt två skålgropar och på den andra (nr 3) de två skeppen, yxan, ett antal fragment och ca 17 skålgropar. Figurernas utformning stämmer i stort sett med den tolkning Nordén och undertecknad har gjort. Den enda tydliga skillnaden är att Burenhult ritat det mindre skeppet med helt uthugget skrov i stället för ett av dubbellinjetypp. Även Nordén har skilt de båda ristningsytorna åt. Han har på den ena de båda skeppen, yxan och 9 skålgropar, på den andra redovisar han de fyra yxorna, en obestämbär figur och 10 skålgropar.

De två skeppen tillhör ristningens intressantaste figurer. Båda är "bemannade" med, som jag tolkar dem, vardera tre? människofigurer. Tolkningen av dessa har varierat. Nordén (1926) har i sina tolkningsförslag svårt att avgöra om skeppen innehåller bågskyttar eller bröllopsscener. Själv tolkar jag fem av dem som paddlande människor. I det högra mindre skeppet anser jag denna tolkning helt säker. Tre människor med "huvudknoppar" håller i varsin paddel med båda händerna och paddlar åt vänster. I det vänstra skeppet ser man samma typ av paddlare, en i fören och en i aktern paddlande åt höger. Det finns här finns en viss tveksamhet när det gäller den mittersta figuren i skeppet. Denne kan tolkas dels som en felhuggen paddlare, dels som en bågskytt. Det som talar för en paddlare är att de andra människorna på skeppen är paddlare. Det som talar emot bågskyttetolkningen är att bågskyttar är mycket ovanliga på hållristnings skepp. I Östergötland finns vad jag vet

bara en ytterligare känd bågskytt som står i ett skepp. Den finns på den stora ristningen RAA 8:1 vid Fiskeby i Östra Eneby socken. Samtidigt talar tolkningen av de faktiskt huggna linjerna för att det verkligen är en bågskytt. Mellan bågskytten och den förliga paddlaren finns två "normala" bemanningsstreck varav den ena med "huvudknopp".

Gruppen med fyra yxor är intressant eftersom de avviker från de övriga yxorna på hällen. De har alla raka skaft till skillnad mot de övriga som har starkt svängda skaft.

Vid den nu utförda dokumentationen har följande figurer tillkommit jämfört med Nordén:

14 skålgropar, 2 fotsulor varav en med tår, ett enkel-linjeskepp samt några fragment. Det intressantaste nyfyndet är den tåförsedda fotsulan. Enligt Nordén (1926) finns inga då kända fotsulor med tår i Östergötland.

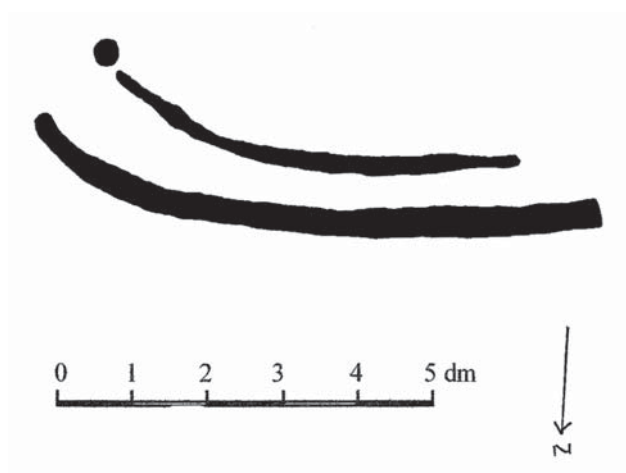
1,6 m SV om nr 4 är:

5/ **Hällristning** 0,8 x 0,3 m (N-S) bestående av 1 skepp och 1 skålgrop.

Skeppet är 76 cm långt och består av en köllinje och en relingslinje utan sammanbindande spant samt saknar bemanningsstreck.

Skeppet är belägen på en svagt norrsluttande hällyta som är vittrad.

Figurerna saknas i de tidigare dokumentationerna och de bör därför vara ett nyfynd.

1,1 m V om nr 4 är:

6/ **Hällristning** 3,8 x 2,0 m (ONO-VSV) bestående av 4 skepp, 2 yxor, 1 fragment och 18 skålgropar.

Skeppen är 28-108 cm långa, 1 av enkellinjetyp och 3 av dubbellinjetyp, samtliga utan bemanningsstreck.

Yxorna är 34-40 cm långa.

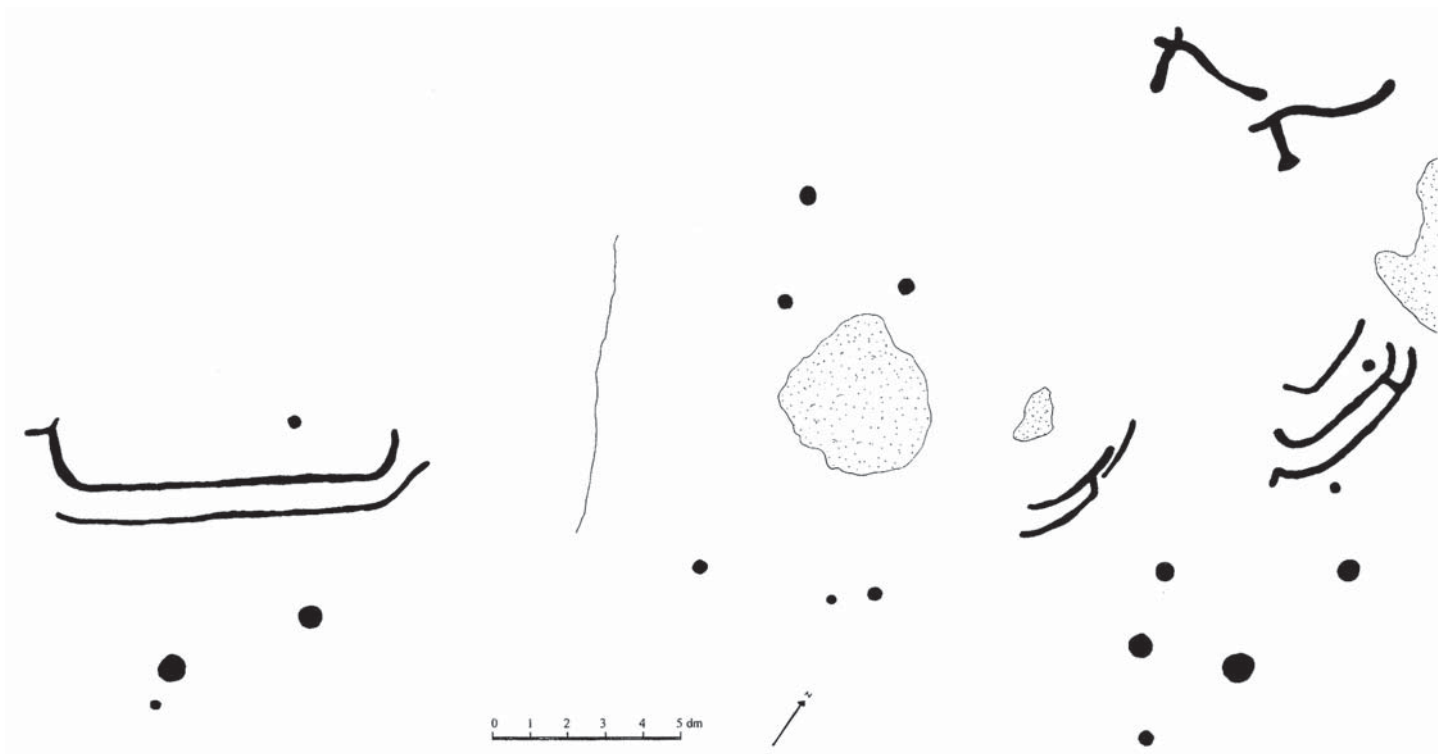
Fragmentet är 19 cm långt.

Skålgroparna är 3-10 cm i diameter och 0,5-4 cm djupa.

Ristningen är belägen på en låg hällrygg. Hälllytan är mycket vittrad och här finns också ett par djupa vitt-ringsskador som riskerar att bli större.

Nordén (1926) redovisar här i stort sett samma figurer som i denna rapport. Det som saknas är en skeppslinje, 6 mindre skålgropar samt att det största skeppet har en vacker djurhuvudavslutning på förstaven.

Denna ristningsyta saknas helt i Burenhults dokumentation (1973).

7 m N om nr 4 är:

7/ **Hällristning** 1,9 x 1,6 m (Ö-V) bestående av 2 skepp, 1 fotsula, 1 yxa, 6 fragment och 7 skålgropar.

Skeppen är 21 och 172 cm långa, det korta av enkelinjetypp med bemanningsstreck samt mycket grunt prickhugget, det långa av dubbellinjetypp utan bemanningsstreck men med spantstreck.

Fotsulan är 20 x 10 cm och konturhuggen samt mycket grunt prickhuggen.

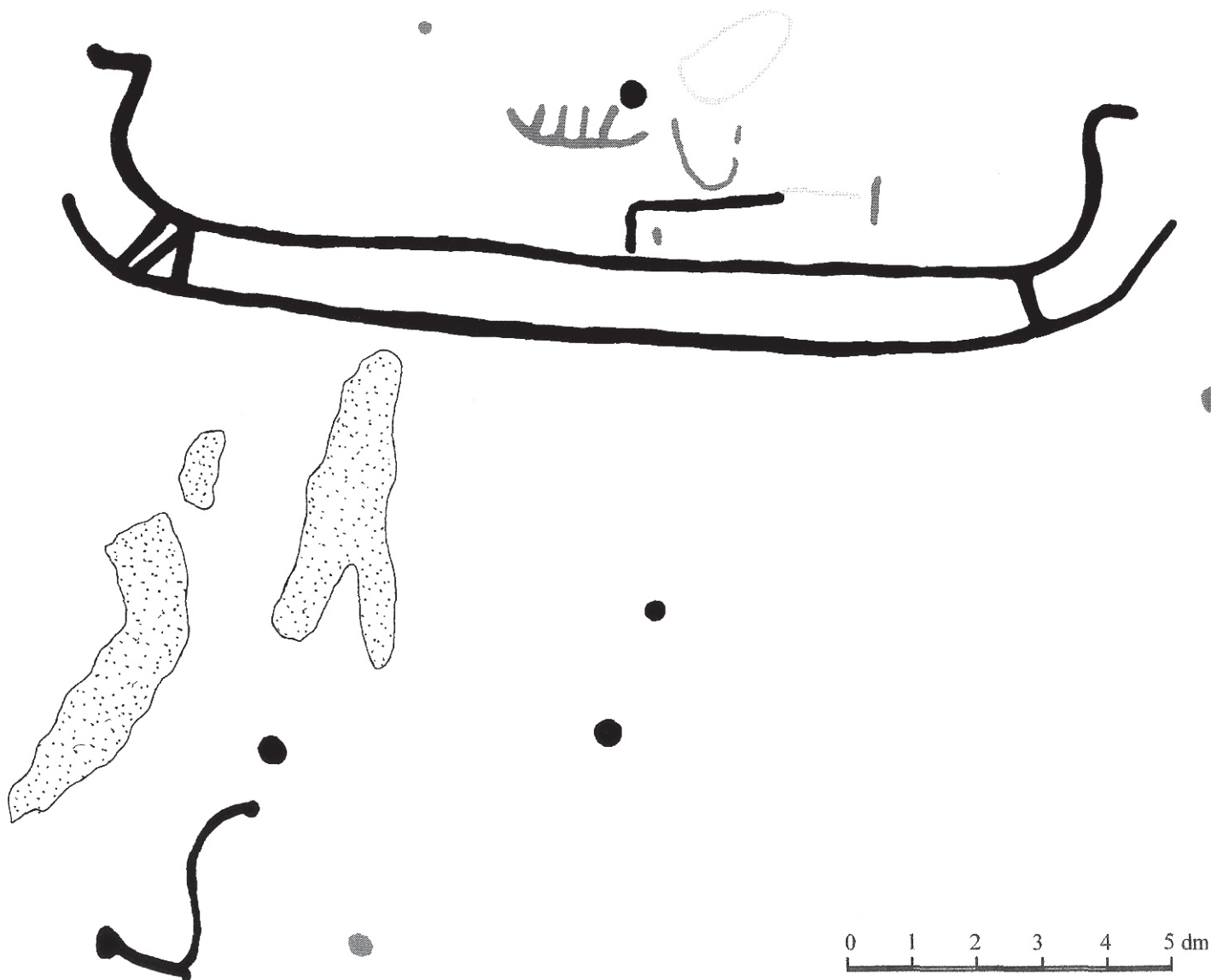
Yxan är 34 cm lång.

Fragmenten är 4-25 cm långa.

Skålgroparna är 2-5 cm i diameter och 0,5-1 cm djupa.

Ristningen är belägen på en lägre liggande hällavsats på hällpartiets nordvästsluttning. Hällytan är här mörkfärgad av det vatten som vid regn rinner över hällen från ett intilliggande jordfyllt parti beväxt med buskar. Hällpartiet med ristningen är mycket välbevarad och här syns även mycket tunt prickhuggna figurer.

Burenhult (1973) redovisar här endast det stora och djupt huggna skeppet men med en felaktigt tolkad isrepa som "mast" mitt på skeppet. Även Nordén (1926) avbildar endast det stora skeppet men i den beskrivande texten omnämner han även yxan och några skålgropar.

1,7 m SV om nr 4 är:

8/ **Hällristning** 5,8 x 4,9 m (VNV-OSO) bestående av 13 skepp, 3 människor, 1 djur, 6 yxor, 1 avlång fördjupning, 4 obestämbare figurer och 48 skålgropar.

Skeppen är 43-148 cm långa, samtliga av dubbellinjetypt varav 5 med bemanningsstreck därav 3 även med spantstreck, 8 saknar bemanningsstreck, av dessa har 3 spantstreck.

I ett av de bemannade skeppen står de tre människofigurer 8-18 cm långa och av strecktyp.

Djuret är 54 cm långt, konturhugget och fyrbent.

Yxorna är 23-45 cm långa.

Den avlånga fördjupningen är 55 x 6 cm och 2 cm djup.

De obestämbare figurerna är 18-55 cm långa och 6-39 cm breda.

Av *skålgroparna* är 47 runda, 3-7 cm i diameter och 0,5-1 cm djupa, en är avlång 12 x 6 cm och 2 cm djup.

Ristningen är belägen på hällpartiets västsluttning och delvis i en hällsvacka som vid regn är vattenfylld. I denna svacka är hällytan välbevarad och mycket lite vittrad. I övrigt är hällytan kraftigt till mycket kraftigt vittrad. Detta gäller särskilt kring de två skeppsgrupperna i områdets sydvästra del. På flera ställen har hällytan fallit bort i stora flak och delvis förstört flera av figurerna.

På Nordéns (1926) avbildning kan man konstatera att ett av de fyra skeppen i den västligaste gruppen numera är bortvittrat. Av ett tredje skepp återstår numera endast hälften. I övrigt saknas på Nordéns uppritning de två obestämbare figurerna samt djuret

och den intilliggande yxan i den östra delen. I övrigt är det mest detaljer som avviker mellan Nordén och denna rapportens redovisning.

Burenhult (1973) redovisar denna ristningsyta i tre separata delar. I den övre delen mot nordost (nr 6) visar han ett skepp, några svårtolkade figurer, en ränna och ett 20-tal skålgropar. I den andra delen (nr 7) över ristningsytans mittparti ser man på hans avbildning 8 skepp, 5? yxor och drygt 20 skålgropar. Slutligen visar hans dokumentation av skeppsgruppen längst i väster (nr 8) 3 stycken skepp. I stora drag stämmer Burenhults dokumentation med den som nu gjorts. Det är väl bara gruppen inom västra delen av hans nr 7 som man saknar en del, t ex djurfiguren och en yxa. I övrigt är det mest detaljer som avviker.

Liksom på yta 4 finns här ett skepp bemannat med "riktiga" människofigurer. Till skillnad mot yta 4 så utövar dessa ingen aktivitet utan står/sitter i skeppet utan attribut. Två av dem avbildas som vanliga bemanningsstreck försedda med "huvudknopp" och hängande armar. En är som ett bemanningsstreck med korsform som markering för armarna. Dessutom finns två vanliga bemanningsstreck i skeppet. Detta skepp har även en tunt huggen extra köllinje i skrovet vilket är ovanligt.

Samtliga 9 yxor på denna ristningsyta är av den typ som har elegant svängda skaft.

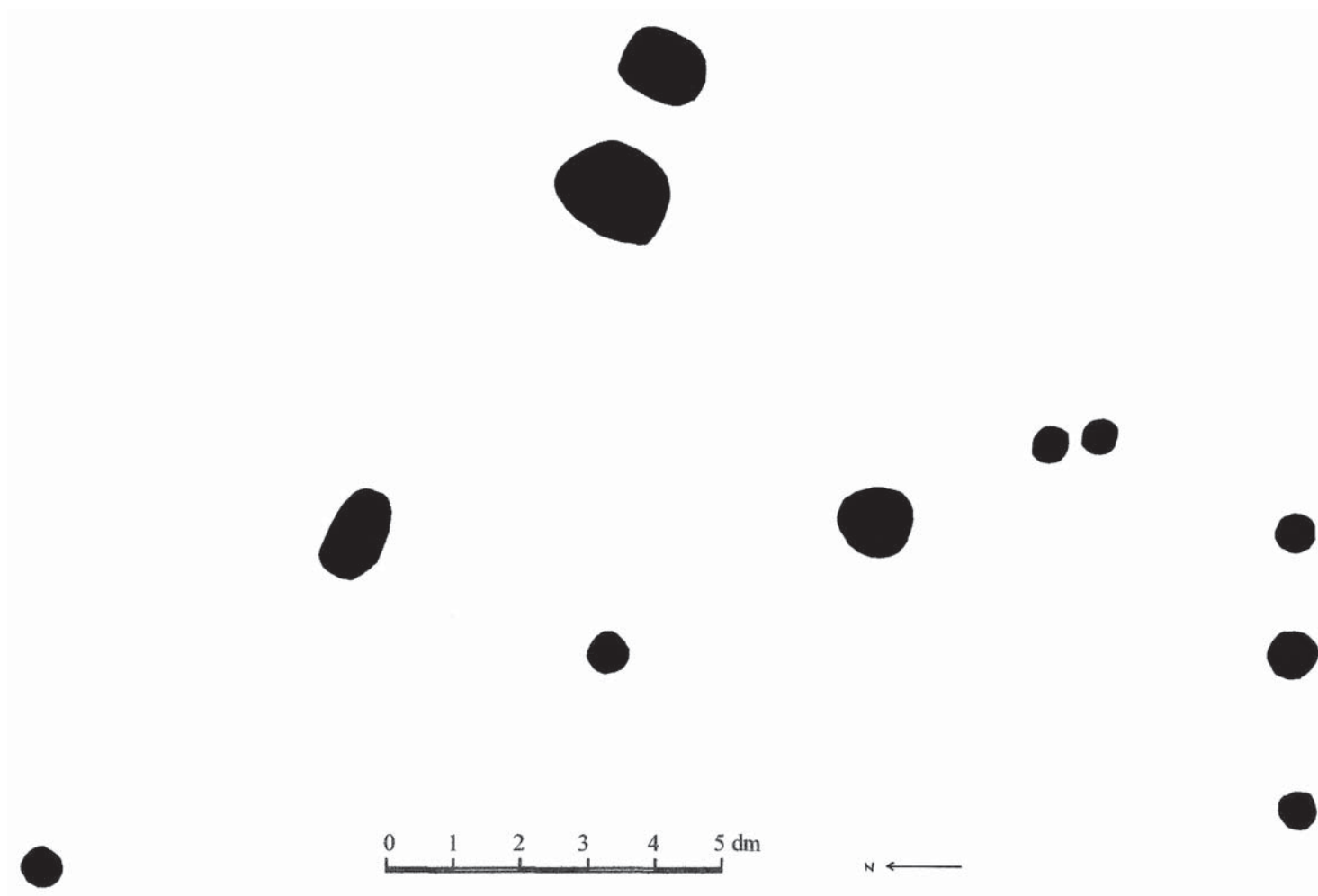
Denna ristnings enda djur är inte så säkert och distinkt utformat som de i djurgruppen på yta 1. Kombinationen med lång svans och lång nos pekar närmast på en tolkning att det är en klumpigt utformad häst.

Den obestämbare figuren på ristningens östra del är mycket svårtolkad. Till tolkningsförslagen hör "en människofigur utan huvud" eller "en vagnskorg utan hjul". Inget av förslagen verkar så säkert att man kan fastslå något av dem.

1,2 m SSV om nr 8 är:

9/ **Hällristning** 2,0 x 1,4 cm (N-S) bestående av 11 skålgropar varav 10 runda, 7-17 cm i diameter och 1-3 cm djupa, en är avlång, 15 x 9 cm i diameter och 1,5 cm djupa.

3,4 m SO om nr 9 och 1 m N om åkerkant är:

10/ **Hällristning** 1,3 x 0,1 m (N-S) bestående av 5 skålgropar, 5-8 cm i diameter och 0,5-2 cm djupa.

Ristningen är belägen på låg V-sluttande häll.

Figur 11. Yta 1. Foto Birgitta Broström.

Figur 12. Yta 1. Foto Birgitta Broström.

Figur 13. Yta 2. Foto Birgitta Broström.

Figur 14. Yta 3 från sydost. Foto Birgitta Broström.

Figur 15. Yta 4, västra delen. Foto Birgitta Broström.

Figur 16. Yta 4, östra delen. Foto Birgitta Broström.

Figur 17. Yta 5. Foto Birgitta Broström.

Figur 18. Del av yta 6, från norr. Foto Birgitta Broström.

Figur 19. Yta 7, från söder. Foto Birgitta Broström.

Figur 20. Yta 8. Foto Birgitta Broström.

Figur 21. Yta 8. Foto Birgitta Broström.

Figur 22. Yta 8. Foto Birgitta Broström.

Figur 23. Yta 8. Foto Birgitta Broström.

Figur 24. Yta 8. Foto Birgitta Broström.

Tekniska uppgifter, Ölm

Fastighet	Hästholmen 6:1
Socken	Västra Tollstad
Kommun	Ödeshög
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnr	RAÄ 21
Ekonomiska kartans blad	084 26
Typ av arkeologiskt arbete	Restaurering och dokumentation av hållristning
Länsstyrelsens beslut	2006-06-14, 2006-06-28
Länsstyrelsens handläggare	Bror-Tommy Sturk, Carin Claréus
Länsstyrelsens dnr	431-7097-06, 435-13104-06
Länsmuseets dnr	167/06, 286/06
Länsmuseets kontonummer	530541
Fältarbetstid	Sommaren 2006
Uppdragsgivare	Östergötlands länsmuseum
Utförare	Sven-Gunnar Broström, BOTARK, Fältvägen 11,
Tumba	
Foto	Enbart digitala
Fynd	ÖLMC4356:1-2

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriverket dnr 507-99-499
ISSN 1403-9273 Rapport 2007:34 © Östergötlands länsmuseum

Administrativa uppgifter, Botark

Beställare:	Östergötlands länsmuseum
Arbetstid:	juni - oktober 2006
Rengöring:	Sven-Gunnar Broström, Kenneth Ihrestam
Imålning:	Sven-Gunnar Broström, Birgitta Broström
Dokumentation:	Sven-Gunnar Broström, Kenneth Ihrestam
Scanning:	Arkitektkopia
Databehandling:	Kenneth Ihrestam
Rapport:	Sven-Gunnar Broström

Tumba i december 2006

Sven-Gunnar Broström Fil. Dr. H.
Fältvägen 11
14741 Tumba

Östergötlands länsmuseum genomförde under sommaren 2006 imålning och dokumentation av hållristningen RAÅ 21 i Hästholmen, Västra Tollstad socken, Ödeshögs kommun, Östergötlands län. Arbetet utfördes av Sven-Gunnar Broström, BOTARK.

Hållristningslokalen RAÅ 21 ligger i södra delen av Hästholmens samhälle. Enligt fornminnesregistret omfattar ristningarna 144 stycken figurer, varav 26 är skepp. Av övriga figurer består 14 av yxor och sju av djur. Det ska enligt registret även finnas en tvåhjulig vagn, en björntass, fyra fördjupningar samt 91 skålgropar (FMR, RAÅ 21, V Tollstad sn). Jämförelser mellan yxbilderna och yxor från bronsåldern har gett en möjlig datering av ristningarna till en tidig del av bronsåldern.

I samband med målningens arbetet fann Sven-Gunnar Broström nya figurer inom hållristningen, bl a skepp och fotsulor. Vissa figurer tolkades också om.